

Πρόλογος

Ο Λουδοβίκος Βασενχόβεν, με το βιβλίο του *Θεωρίες και Πράξη του Σχεδιασμού του Χώρου*, προσθέτει ένα ακόμη σημαντικό πόνημα στην αλυσίδα των αξιόλογων έργων του, καλύπτοντας ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία, στην περιοχή του Σχεδιασμού του Χώρου, την οποία, από τη θέση του ακαδημαϊκού μέντορα, έχει σφραγίσει με τη διδακτική και συγγραφική του παρουσία για πολλές δεκαετίες.

Οι θεωρίες του σχεδιασμού του χώρου έχουν, κατά κανόνα, τις ρίζες τους στις χώρες του Βορρά και της Δύσης λόγω του πρώιμου προβληματισμού και της παράδοσης που υπάρχουν στις χώρες αυτές γύρω από ζητήματα κοινωνικών μετασχηματισμών και διαχείρισης του χώρου. Στην ενδιαφέρουσα εκπαιδευτική και επιστημονική του πορεία στη Μεγάλη Βρετανία, όπου σπούδασε και εργάστηκε με μεγάλη επιτυχία για μεγάλο χρονικό διάστημα, ο Λουδοβίκος Βασενχόβεν είχε την ευκαιρία να βρεθεί στο επίκεντρο των προβληματισμών αυτών και των εξελίξεων, μέσω συνεργασιών και ανταλλαγών, που σφράγισαν στη συνέχεια όλες τις επερχόμενες εξελίξεις, μέχρι και σήμερα, στον χώρο της θεωρίας.

Με την επιστροφή του στην Ελλάδα στη θέση του καθηγητή Χωροταξίας στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, συνέχισε την πρωτοποριακή του συνεισφορά, μέσα από διαφορετικά μετερίζια, όπως τη θέση του ακαδημαϊκού δασκάλου, του ερευνητή, αλλά και του λειτουργού δημόσιας ευθύνης, μεταξύ άλλων, στη διακεκριμένη θέση του Προέδρου του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης. Στις θέσεις αυτές, κατάφερε πάντα να ανεβάσει τον πήχη της δημιουργικότητας, της αποτελεσματικότητας, της ευθύνης και της αξιοπρέπειας, υφαίνοντας πρότυπα που έχουν αφήσει βαθιά το προσωπικό του αποτύπωμα.

Είχα την τιμή και τη χαρά να μοιραστώ μαζί του ερευνητικές και διδακτικές εμπειρίες, από τη θέση της συναδέλφου στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, ανάμεσα στα άλλα με συνδιδασκαλία, για μια σειρά ετών, και να εκτιμήσω τη συμβολή του στην εκπαιδευτική κοινότητα και στον χώρο της παιδείας γενικότερα. Δίκαια θα μπορούσα να πω ότι αποτελεί μια λαμπερή, ήρεμη και φιλοσοφημένη παρουσία, η κάθε έκφραση της οποίας αφήνει υποδειγματικές καταγραφές που συνεχίζουν να κρατούν υψηλά αξίες υπό εξάφάνιση για τις γενιές που έρχονται.

Το έργο του αποτελείται από μια σειρά από ξεχωριστές δημιουργίες, με απαύγασμα την πρόσφατη θεωρία του, εκείνη του «Συμβιβαστικού Σχεδιασμού» (*Compromise Planning*), με την οποία έχει αμφισβητήσει την εφαρμοσιμότητα που έχουν οι κρατούσες δυτικοτραφείς θεωρίες, στο πλαίσιο των χωρών του Νότου και της Ανατολής. Αν και πρόσφατα διατυπωμένη στο ομώνυμο βιβλίο του *Compromise Planning* (εκδόσεις Springer), η πρωτοποριακή αυτή θεωρία έχει ήδη τύχει ενθουσιώδους υποδοχής από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Είναι η πρώτη θεωρητική προσέγγιση που προβληματίζεται γύρω από τις ιδιαιτερότητες του Νότου και της Ανατολής, με πρόθεση τη δημι-

ουργία θεωρίας που εμβαθύνει, μέσω της κατανόησης της λογικής λειτουργίας τους, στις παραμέτρους που χαρακτηρίζουν τις κοινωνικοοικονομικές ιδιαιτερότητες των χωρών αυτών, στο πλαίσιο του σχεδιασμού.

Με το νέο βιβλίο του, *Θεωρίες και Πράξη του Σχεδιασμού του Χώρου*, ατενίζει τη θεωρία μέσα από το πρίσμα των προσωπικών του προβληματισμών, σε αντιπαράθεση με μια πληθώρα εισαγόμενων θεωριών του πολεοδομικού σχεδιασμού, και «επισκοπεί διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις προερχόμενες από συγγενή επιστημονικά πεδία». Με τη δύναμη έκφρασης που τον χαρακτηρίζει, αντιπαράτίθεται δημιουργικά στη διεθνή αρένα με στόχο τη συνεισφορά και την πρωτότυπη δημιουργία.

Το βιβλίο απαρτίζεται από έντεκα κεφάλαια, μέσα από τα οποία ξετυλίγεται ένας μεστός προβληματισμός που σταδιακά γιγαντώνεται προκειμένου να συμπεριλάβει, μεταξύ άλλων, μια ιστορική αναδρομή στο αντικείμενο της πολεοδομίας και στις παραδόσεις του, μια απόπειρα σαφέστερης ταξινόμησης και «απλοποίησης του παιχνιδιού των προθέσεων» των θεωρητικών ρευμάτων και μια ανθολόγηση συνεισφορών στη θεωρία του σχεδιασμού, στην ελληνική γλώσσα.

Δεν σταματά όμως εκεί, αλλά συνεχίζει με μια θαρραλέα είσοδο στη «Θεωρία των Συστημάτων», όπου παραθέτει τη «συστημική σκέψη», τονίζοντας ότι αποτελεί μια νέα επιστημονική πειθαρχία, που υπερβαίνει τη συνηθισμένη ανάλυση αιτίου και αποτελέσματος και αλλάζει ριζικά τη στάση μας απέναντι σε σύνθετα, αλλά και καθημερινά, φαινόμενα στο πολυσύνθετο τοπίο του σχεδιασμού του χώρου. Τονίζει δε τους κινδύνους που μπορεί να προκύψουν από τη θεωρητική υιοθέτηση της συστημικής προσέγγισης σε μεγάλης κλίμακας ζητήματα, όπου ο ρόλος του κράτους καλείται να καλύψει, με αμφιλεγόμενη πολλές φορές αποτελεσματικότητα, τις ανασταλτικές αγκυλώσεις που χαρακτηρίζουν τη γραμμική αντιμετώπιση, η οποία παρεμποδίζει το ιδεώδες της λειτουργίας της συστημικής προσέγγισης.

Στη συνέχεια, παραθέτει την πρωτοποριακή συνεισφορά των Andreas Faludi, Brian McLoughlin και George Chadwick, θεμελιωτών του ορθολογικού ή, αλλιώς, καθολικού, περιεκτικού ή ολοκληρωμένου σχεδιασμού του χώρου, με βάση την οποία καθιερώνεται η «διαδικασία του σχεδιασμού», η οποία «αποβλέπει στην επιδίωξη συγκεκριμένων στόχων, ενώ δίνει έμφαση στην επιλογή των κατάλληλων μέσων για την επίτευξή τους» και η οποία, όπως τονίζει, δέχτηκε την επίδραση της συστημικής σκέψης και της κυβερνητικής.

Σε επόμενα κεφάλαια τονίζει με ιδιαίτερη έμφαση τη σημαντικότητα της «συμμετοχής των πολιτών» στη διαμόρφωση της πολιτικής του σχεδιασμού του χώρου, παραθέτοντας την προσέγγιση του «επικοινωνιακού και συνεργατικού σχεδιασμού», που αποτελεί το κριτικό ρεύμα προς τον ορθολογικό σχεδιασμό και δίνει έμφαση στην «επικοινωνιακή ορθολογικότητα και στη διαλογική δημοκρατία», όπως την αποκαλεί, χωρίς να παραλείψει βέβαια να παραθέσει και τις κριτικές αντιπαραθέσεις που ακολούθησαν, από την επιστημονική κοινότητα, τη νέα αυτή προσέγγιση.

Και επανέρχεται ξετυλίγοντας ένα φάσμα προσεγγίσεων σχεδιασμού του χώρου που χαρακτηρίζονται από διάφορες διαβαθμίσεις ριζοσπαστισμού και εναλλακτικότητας, και λαμβάνουν διαφορετικές μορφές «στη Δύση και στον Βορρά» από εκείνες που εκδηλώνονται στον πολλαπλά εξαρτημένο «Νότο και στην Ανατολή». Για τις χώρες αυτές επισημαί-

νεται η συμβολή του Λουδοβίκου Βασενχόβεν, με τη θεωρία του Compromise Planning, η οποία παρέχει πρωτοπόρα ερμηνευτικά σχήματα σχεδιασμού για τις χώρες του Νότου, τα οποία η δυτικότερη προσέγγιση θέτει συνήθως έξω από τον επίσημο σχεδιασμό.

Δεν μένει, βέβαια, έξω από την παράθεση θεωριών η προσέγγιση του «κλιματικού σχεδιασμού», όπου γίνεται η σύνδεση του πολεοδομικού σχεδιασμού με το φυσικό περιβάλλον, την περιβαλλοντική προστασία και τη βιώσιμη ανάπτυξη, τη νέα αυτή θεωρητική προσέγγιση που έχει τις βάσεις της στην οικολογία, στη φιλοσοφία και στις κοινωνιολογικές θεωρίες και εστιάζει στη σχέση του ανθρώπου με τον πλανήτη.

Τέλος, συμπληρώνει το φάσμα των θεωρητικών προσεγγίσεων με το θέμα του φιλοσοφικού ρεύματος του «πραγματισμού», το οποίο αναζητεί την αλήθεια όχι σε αφηρημένες ιδέες ή στις πράξεις των ανθρώπων, αλλά στο αποτέλεσμα των πράξεων. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζει τη μεταφορά του πραγματισμού στη θεωρία του σχεδιασμού του χώρου, όπου τονίζονται οι δημιουργούμενες προοπτικές εν μέσω μιας ραγδαία μεταβαλλόμενης πραγματικότητας, καθώς και η σημασία του πραγματισμού για τη θεωρία του «Συμβιβαστικού Σχεδιασμού».

Η ανάγνωση του βιβλίου αυτού αποτελεί ένα συναρπαστικό ταξίδι, «ένα απάνθισμα θέσεων και διαπιστώσεων», «ένα καταστάλαγμα ιδεών» που μας αφήνει με τη γεύση της ανάγκης για μεγαλύτερη εμβάθυνση και προβληματισμό, στον χώρο της Θεωρίας του Σχεδιασμού, που υποθέτω ότι αποτελεί και την πρόθεση του συγγραφέα μας.

Μαρία Γιαουτζή
Καθηγήτρια ΕΜΠ
Αθήνα, 1.09.2023

Στις ράγες των θεωριών του σχεδιασμού του χώρου

Γιατί είναι εξαιρετικά χρήσιμο, σήμερα, το βιβλίο στο οποίο ετοιμαζόμαστε να ανατρέξουμε και να αναφερθούμε, το βιβλίο το οποίο ετοιμαζόμαστε να ξεφυλλίσουμε και να μελετήσουμε;

Ζητήματα του σχεδιασμού του χώρου αποτελούν, διαχρονικά και όλο και πιο συχνά, αντικείμενο διαλόγου, διεκδικήσεων και αντιπαραθέσεων στην επιστημονική και ακαδημαϊκή κοινότητα, στο πολιτικό και κοινωνικό πεδίο. Στη δημόσια σφαίρα, διατυπώνονται συμφωνίες, προσθήκες, λόγοι και αντίλογοι, θέσεις, αντιθέσεις και σπανιότερα συνθέσεις, με αφορμή ή επίδικο την περίπτωση ενός σχεδιαστικού εγχειρήματος στον χώρο ή ενός χωρικού εγχειρήματος σχεδιασμού.

Στο βιβλίο αυτό διατυπώνονται η παράθεση και η αντιπαραθέση, η διαδοχή και η παραλληλία, αλλά και η κριτική αναζήτηση των θεωριών για αυτόν τον σχεδιασμό του χώρου. Αριστοτεχνικά, μεθοδικά και ευρηματικά, και με τη συνεχή και συνεπή απαιτούμενη «θέση» του ακαδημαϊκού δασκάλου, οι αναγνώστες έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν την τεκμηρίωση μιας σύνθετης διαδρομής των θεωριών για τον σχεδιασμό του χώρου, μέσω της πλούσιας και ευρείας βιβλιογραφίας που περιλαμβάνει, καθώς και των παλαιότερων (προγενέστερων) αναφορών, κειμένων και σχολιασμών του συγγραφέα.

Υπό το πρίσμα της θέσης ότι ο σχεδιασμός του χώρου –σε όλες τις κλίμακες αναφοράς– αποτελεί διαδικασία και δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με το αποτέλεσμα του, το σχέδιο, διαβάζοντας τα επιμέρους κεφάλαια, είχα το πρώιμο προνόμιο της αναγνώρισης της προστιθέμενης αξίας γνώσης και κριτικής που συμπυκνώνονται σε αυτό το πόνημα.

Συγκεκριμένα, το περιεχόμενό του δεν περιορίζεται στην αυτόνομη/αυτοτελή αξία μιας αναλυτικής και πλήρους περιοδολόγησης και των εξελικτικών και επιλεκτικών μονοπατιών της θεωρίας του σχεδιασμού του χώρου, αλλά επιχειρεί να αναδείξει ως ουσιώδη θέματα που αναδύονται, συνδέονται, ερμηνεύονται, εκλείπουν ή και ανατρέπουν τις σχετικές θεωρητικές προσεγγίσεις.

Η κριτική αποτίμηση του παραγόμενου βιωμένου πολυδιάστατου χώρου λειτουργεί ως κατάλληλο υπόβαθρο για τη σπονδυλωτή εμβάθυνση σε κάθε θεωρία ή συστάδα θεωριών για τον σχεδιασμό του χώρου. Κύριο άξονα της κριτικής θεώρησης του συγγραφέα αποτελεί η συνάρθρωση των παραδοχών, των συνθηκών, των επιρροών, των ιστορικο-πολιτικών χρονισμών, των κοινωνικοοικονομικών μετασχηματισμών και των πολιτισμικών διαφοροποιήσεων και ιδιαιτεροτήτων ανάπτυξης κάθε θεωρητικής προσέγγισης.

Κοινή βάση επίσης συνιστά ο ρόλος που αποδίδεται από κάθε θεωρία στον σχεδιασμό του χώρου στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου έως σήμερα, με αναφορές και

εστίασεις στα κυρίαρχα θέματα/ζητήματα, τα οποία συχνά τροφοδοτούν ή οδηγούν στην αρχική διατύπωση ή εξέλιξη μιας θεωρητικής προσέγγισης για τον σχεδιασμό του χώρου.

Επιλεκτικά αναφέρονται ορισμένες από τις σημαντικές πτυχές της ενασχόλησης με τις θεωρίες του σχεδιασμού του χώρου, όπως η σχέση της θεωρίας με την πράξη του σχεδιασμού του χώρου, εξαιρετικά επίκαιρο ζήτημα για τους σύγχρονους πολεοδόμους και χωροτάκτες και με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνική περίπτωση με την πολυάριθμη νομοθέτηση για τον χωρικό σχεδιασμό την τελευταία δεκαπενταετία. Μελετώντας το βιβλίο αυτό, εκτιμώ ότι μπορεί κανείς να βρει απαντήσεις για το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο βασίζεται η επιλογή της κυριαρχίας του «ειδικού σχεδιασμού του χώρου» ανεξαρτήτως κλίμακας και θεματικού πεδίου αναφοράς σε σύγκριση με τον γενικό (εθνικό), περιφερειακό ή τοπικό σχεδιασμό. Συμπληρωματικά σε αυτό λειτουργούν οι αναφορές στις ελληνικές θεωρητικές προσεγγίσεις που καταγράφονται με έμφαση στον 21ο αιώνα.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η συζήτηση που αναπτύσσεται για τη σύγχρονη οικουσιμητική προσέγγιση για τον σχεδιασμό του χώρου όπως την επικαλούνται ποικίλα σχέδια (βλ. θαλάσσιος χωροταξικός σχεδιασμός), εκκινώντας από τη θεωρία των συστημάτων. Τροφή για σκέψη και περαιτέρω ερευνητική αναζήτηση αποτελεί η θεματολογία που περιλαμβάνεται στο βιβλίο αναφορικά με τον ορθολογικό (στοχο-κεντρικό) σχεδιασμό, τον συμμετοχικό, τον επικοινωνιακό και συνεργατικό σχεδιασμό, καθώς και τον ριζοσπαστικό σχεδιασμό.

Από τα πολυάριθμα θέματα-κλειδιά που αναδύονται εντός των σχετικών ενοτήτων, υπογραμμίζονται οι εμφατικές αναφορές στους στόχους του σχεδιασμού, στην πολιτική του σχεδιασμού, στο δημόσιο συμφέρον, στην ηθική και δικαιοσύνη, στη σχέση που διέπει την ανάπτυξη με τον σχεδιασμό του χώρου. Οι αναφορές στον άτυπο, μαχόμενο (μαχητικό κατά τον συγγραφέα) σχεδιασμό, στον δημόσιο σχεδιασμό, στην προτεραιοποίηση των θεμάτων που στρέφονται γύρω από την περιβαλλοντική προστασία, τις επιπτώσεις και τη θωράκιση από την κλιματική αλλαγή ολοκληρώνουν έναν σύνθετο καμβά θεωριών και ψηγμάτων θεωρίας, πράξης και πολιτικής για τον σύγχρονο σχεδιασμό του χώρου.

Στα νεανικά, φοιτητικά μου χρόνια, γοητευμένη και εμπνεόμενη από τα μαθήματα πολεοδομίας και χωροταξίας, και κυρίως από τους εξαιρετικούς δασκάλους και δασκάλες μου από τον Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του ΕΜΠ, υποστήριζα θερμά ότι ο σχεδιασμός του χώρου είναι επιστημονική πειθαρχία, τεχνική αλλά, ταυτόχρονα, και κοινωνική πρακτική και πολιτική. Σήμερα, χωρίς τον ενθουσιασμό της νιότης και με αρκετές εμπειρίες, νιώθω τυχερή για την ευκαιρία να διαβάσω το πόνημα ενός από αυτούς τους δασκάλους, τεκμηριώνοντας την επιστημονική, κοινωνική και πολιτική θέση που έχω οικοδομήσει (διαπλάσει/διαμορφώσει) για τον σύνθετο σχεδιασμό του χώρου και μοιράζομαι καθημερινά με τους φοιτητές και τις φοιτήτριές μας στη Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, με τους συναδέλφους ακαδημαϊκούς και τους επιστήμονες του χώρου.

Ειρήνη Κλαμπατσέα
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΕΜΠ
Κοσμήτορας Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ

Εισαγωγικό σημείωμα

Το έργο του καθηγητή Λουδοβίκου Βασενχόβεν *Θεωρίες και Πράξη του Σχεδιασμού του Χώρου* αποτελεί έναν πολύτιμο οδηγό μελέτης και μια ευρεία πηγή γνώσης στο επιστημονικό πεδίο του χωρικού σχεδιασμού. Διερευνά τον πολυδιάστατο κόσμο των θεωριών που τον υποστηρίζουν, αναδεικνύοντας τις σχετικές αλληλεπιδράσεις. Μέσα από μια συλλογή θεμάτων που καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα, από την ιστορία των θεωριών μέχρι τις πιο πρόσφατες προσεγγίσεις στον τομέα του σχεδιασμού του χώρου, το βιβλίο προσφέρει το υλικό για μια εις βάθος κατανόηση του διερευνώμενου αντικειμένου. Παράλληλα, μέσω της εκτενούς ανάλυσης των θεωριών, των πρακτικών και των εφαρμογών που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται ο χώρος, το βιβλίο αναδεικνύει τη σπουδαιότητα της θεωρίας στον τομέα αυτόν και συνιστά μια ουσιαστική συνεισφορά στην ευαισθητοποίηση πολεοδόμων και χωροτακτών.

Το βιβλίο εισάγει τον αναγνώστη στο αντικείμενό του, ξεκινώντας από το πρωταρχικό ζήτημα της οριοθέτησης των εννοιών του «χώρου» και του «σχεδιασμού του χώρου», καθώς και των μεταξύ τους συσχετίσεων. Στη συνέχεια, αναζητώντας τις διατυπωμένες ήδη θεωρίες, θέτει τις βάσεις για την κατανόηση του τομέα του σχεδιασμού του χώρου. Ο αναγνώστης εισέρχεται σε ένα ταξίδι διερεύνησης και ανακάλυψης των βασικών αρχών που διέπουν τον σχεδιασμό του χώρου, εξερευνώντας τις ιστορικές ρίζες και τις κύριες αρχές που καθορίζουν την πορεία του. Ακολουθεί η ανίχνευση της πλημμυρίδας των θεωριών, που φέρνει τον αναγνώστη αντιμέτωπο με ολόκληρο το φάσμα των διαφόρων προσεγγίσεων, από τις πιο κλασικές έως τις πιο σύγχρονες.

Με ιδιαίτερη φροντίδα ο συγγραφέας ταξινομεί τις διερευνώμενες θεωρίες για τον σχεδιασμό του χώρου και αναδεικνύει την εξελικτική τους πορεία. Η συναρπαστική γραφή του κειμένου παρέχει στον αναγνώστη μια πλούσια χαρτογράφηση των θεωρητικών προσεγγίσεων που έχουν διαμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε, σχεδιάζουμε και οργανώνουμε τον χώρο γύρω μας, υπογραμμίζοντας τον πάντα κρίσιμο και επίκαιρο χαρακτήρα της θεωρίας του σχεδιασμού.

Βασικό άξονα που διαπερνά το σύνολο του έργου αποτελεί επιπλέον η ανάδειξη της σχέσης μεταξύ θεωρίας και πράξης στον τομέα του χωρικού σχεδιασμού, της επικοινωνίας και της αμοιβαίας επίδρασης μεταξύ αυτών των δύο πτυχών, καθώς και του ρόλου αυτής της σχέσης για την αειφόρο ανάπτυξη και την ποιότητα ζωής στις πόλεις μας.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον του συγγραφέα στρέφεται στις ελληνικές θεωρητικές προσεγγίσεις, αναδεικνύοντας τη σπουδαιότητα της ελληνικής παράδοσης στον σχεδιασμό του χώρου και την επίδρασή της στη σύγχρονη πρακτική. Η διεξοδική αυτή ανάλυση αποκαλύπτει τη συνάφεια της κληρονομιάς της θεωρίας των συστημάτων στον σύγχρονο τομέα του σχεδιασμού του χώρου και τη σημασία της για την κατανόηση και την αντιμετώπιση των προκλήσεων κατά την ανάπτυξη του σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος.

Μια από τις σημαντικότερες πτυχές του βιβλίου είναι η συνεισφορά του στη διαμόρφωση αξιολογικού πνεύματος και κριτικής σκέψης στον τομέα του σχεδιασμού του χώρου. Υπογραμμίζεται έτσι emphaticά η ανάγκη για την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης και βαθιάς κατανόησης του ρόλου του χώρου στην κοινωνία μας, καθώς και η ανάγκη για τη διαμόρφωση μιας κοινωνικά δίκαιης και περιβαλλοντικά βιώσιμης πολεοδομικής πραγματικότητας.

Μέσω της προσεκτικής ανάλυσης των θεμάτων, όπως η θεωρία, οι πρακτικές, η δομή των συστημάτων, ο ρόλος των θεσμών και ο σχεδιασμός, αναδεικνύονται η πολυπλοκότητα και η ποικιλία του πεδίου του χωρικού σχεδιασμού. Παράλληλα, δίνεται βαρύτητα στην ανάγκη για ενεργό συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν τον χώρο τους, καθώς και στη σημασία της διασφάλισης του δημοσίου συμφέροντος και της ποιότητας ζωής για όλους τους πολίτες.

Η προσέγγιση του καθηγητή Λουδοβίκου Βασενχόβεν αναδεικνύει την ανάγκη για μια ολοκληρωμένη και διαρκώς εξελισσόμενη θεωρητική κατανόηση του σχεδιασμού του χώρου, που θα αντικατοπτρίζει τις σύγχρονες κοινωνικές, πολιτικές και περιβαλλοντικές πραγματικότητες. Με αυτόν τον τρόπο προσφέρει ένα σημαντικό εργαλείο για την εκπαίδευση των νέων επαγγελματιών στον τομέα των επιστημών του χώρου, αλλά και για τη διεύρυνση της κατανόησης του ρόλου του σχεδιασμού του χώρου στη σύγχρονη κοινωνία.

Μέσα από τα έντεκα κεφάλαιά του, που καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα θεμάτων, το βιβλίο προσφέρει μια ολοκληρωμένη επισκόπηση του πεδίου του σχεδιασμού του χώρου, από τις θεωρητικές προσεγγίσεις μέχρι τις εφαρμογές στην πράξη. Ο αναγνώστης καλείται να ταξιδέψει σε έναν κόσμο γεμάτο ιδέες, προκλήσεις και δυνατότητες, που θα επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και διαχειριζόμαστε το περιβάλλον μας, αλλά και να αναζητήσει νέους τρόπους προσέγγισης και κατανόησης του χώρου μας, με στόχο τη δημιουργία ενός πιο δίκαιου, περισσότερο βιώσιμου και, εντέλει, βαθύτερα ανθρώπινου περιβάλλοντος ζωής.

Κωνσταντίνος Σερράος
Αρχιτέκτων πολεοδόμος
Καθηγητής ΕΜΠ
Αθήνα, 8.02.2024

Προοίμιο

Οι θεωρίες του σχεδιασμού του χώρου με απασχολούν από την αρχή της σταδιοδρομίας μου ως πολεοδόμου και χωροτάκτη. Ήταν πάντοτε παρούσες σε άρθρα μου, ορισμένα από τα οποία εντάσσω σχεδόν αυτούσια στο βιβλίο μου ή σε παλιότερα βιβλία μου, των οποίων επίσης αξιοποίησα το υλικό. Οι λόγοι του ενδιαφέροντός μου θα γίνουν σταδιακά κατανοητοί στον αναγνώστη κατά την πορεία της ανάγνωσής. Βασικά, όμως, πιστεύω ότι ο επαγγελματικά καταξιωμένος κλάδος των πολεοδομών και χωροτακτών αξίζει να αποκτήσει ένα θεωρητικό υπόβαθρο και να καθιερωθεί ως μια ανεξάρτητη επιστήμη, την οποία, ατυχώς, πολλοί εξακολουθούν να αμφισβητούν, συχνά για λόγους σκοπιμότητας. Είναι πλέον τόσο κατοχυρωμένη η άποψη ότι ο σχεδιασμός του χώρου αποτελεί έναν οριζόντιο σύνδεσμο όλων των μορφών πολιτικής, που η έλλειψη θεωρητικού υποβάθρου αποτελεί μια απαράδεκτη έλλειψη – για να μην πω επιστημονική αδικία. Το εύρος του προβληματισμού και της γνώσης που χρειάζεται πλέον να δαμάσει ο «σχεδιαστής» του χώρου είναι συγκλονιστικό. Το έργο που παράγει αποτελεί ένα τεράστιο αυτοτελές υλικό που ζητά θεωρητική ερμηνεία. Από μόνο του, το έργο του αποτελεί επίσης τον ορισμό του σχεδιασμού του χώρου. Απαντώντας στην ερώτηση «Τι είναι ο σχεδιασμός του χώρου;» ένας ειδικός είχε απαντήσει κάποτε: «Μα αυτό που κάνουν οι πολεοδόμοι».¹

Για το θέμα της θεωρίας του σχεδιασμού, είχα συχνά την ευκαιρία να ανταλλάξω απόψεις με εκλεκτούς συναδέλφους και με φοιτητές. Όμως, καθώς ασχολούμαι τα τελευταία χρόνια με το συγκεκριμένο αντικείμενο, είχα μια παράξενη αίσθηση επικοινωνίας με ερευνητές τους οποίους δεν γνωρίζω και δεν συνάντησα ποτέ. Πρόκειται για μια επικοινωνία μέσω της ανάγνωσης κειμένων τους σε τυπωμένα βιβλία ή στο διαδίκτυο, η οποία ώρες ώρες γινόταν τόσο ζωντανή, που νόμιζα ότι τους είχα μπροστά μου και συζητούσα μαζί τους. Αυτές ήταν στιγμές χαράς και απόλαυσης, διότι μοιραζόμουν το ενδιαφέρον τους και το δικό μου και μπορούσα να προσθέσω κι εγώ τη συνεισφορά μου στο έργο συναδέλφων που ζουν και εργάζονται χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά. Χωρίς άλλο, βοηθούν και οι ηλεκτρονικές επικοινωνίες. Ήταν τεράστια ικανοποίηση για μένα, όταν μέσα σε λίγες ημέρες από τη δημοσίευση ενός βιβλίου μου στα αγγλικά, έλαβα ένα μήνυμα από έναν διακεκριμένο θεωρητικό του σχεδιασμού, καθηγητή στο Σικάγο, που είχε λάβει γνώση του βιβλίου και είχε διαπιστώσει μια συγγένεια απόψεων.

Για τη συγγραφή του βιβλίου αφιέρωσα ατέλειωτες ημέρες και ώρες αδιάκοπης εργασίας, αδυνατώντας να ξεκολλήσω από τον υπολογιστή μου, μιας και η δουλειά μου με είχε συναρπάσει. Φυσικά, ένας λόγος ήταν η αίσθησή μου ότι η θεωρία του σχεδιασμού του χώρου δεν έχει βρει τη θέση που της αρμόζει σε ελληνόγλωσσα βιβλία, όπως

---

1. Planning is what planners do.

επαναλαμβάνω και σε άλλο σημείο. Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο αφιέρωσα ένα κεφάλαιο στις αξιέπαινες, αλλά δυστυχώς λιγοστές, εξαιρέσεις. Πρέπει να ευχαριστήσω εκείνους που με ανέχθηκαν όσο εργαζόμουν για το βιβλίο και δεν δυσφόρησαν για την ασταμάτητη προσήλωσή μου. Ευχαριστώ τη Μαρία Γιαουτζή για τον πρόλογο και τις πολύτιμες παρατηρήσεις της, καθώς και τον Παύλο Δελλαδέτσιμα για τις δημιουργικές συζητήσεις μας. Ευχαριστώ επίσης τη Ρένα Κλαμπατσέα και τον Κώστα Σερράο για τα εισαγωγικά τους σημειώματα, όπως και τα στελέχη των Εκδόσεων Προπομπός για τη βοήθεια και τη συμπαράστασή τους.

Είναι αυτονόητο ότι η ευθύνη για τυχόν λάθη ή παραλείψεις είναι αποκλειστικά δική μου.

Λουδοβίκος Κ. Βασενχόβεν
2023

1

Εισαγωγή: Αναζητώντας τις θεωρίες

Εισαγωγικό σημείωμα

Το εισαγωγικό κεφάλαιο έχει διπλή στόχευση. Από τη μία, στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου περιλαμβάνονται μια συνοπτική εικόνα των κεφαλαίων του βιβλίου και διευκρινίσεις σχετικά με τις παραπομπές, τη βιβλιογραφία και την ορολογία. Από την άλλη, στο πρώτο και κύριο μέρος, περιλαμβάνονται θέσεις για τις έννοιες της θεωρίας, του σχεδιασμού του χώρου και του ίδιου του χώρου. Τονίζεται η ανάγκη θεωρίας που έχει ένα αναδυόμενο **επιστημονικό πεδίο (scientific discipline)**,¹ όπως αυτό του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού, και δίνεται έμφαση στο πρόβλημα με εισαγόμενες θεωρίες, που παράγονται σε ένα κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο ξένο προς την Ελλάδα. Αυτό συνεπάγεται προκλήσεις για το θεσμικό πλαίσιο και για την παιδεία των πολεοδόμων και χωροτακτών. Στο πρώτο μέρος του κεφαλαίου έχει ενταχθεί και μια προσωπική τοποθέτηση που δημοσιεύτηκε σε ένα άρθρο του συγγραφέα πριν από μισό και πλέον αιώνα, όπου ανατρέχει στην ελαττωματική αντιμετώπιση της θεωρίας του πολεοδομικού σχεδιασμού την εποχή εκείνη και επισκοπεί διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις προερχόμενες από συγγενή επιστημονικά πεδία.

Λέξεις/Όροι-Κλειδιά

Θεωρία, έρευνα, σχεδιασμός του χώρου, χώρος, συγγενείς επιστήμες, παιδεία σχεδιασμού, ανάλυση κεφαλαίων, ορολογία, βιβλιογραφία.

1.1 Γιατί χρειάζεται η θεωρία και τι προσδοκούμε από αυτήν;

Εκφράζω από την αρχή, πράγμα που έχω ξανακάνει, την άποψή μου ότι ο ρόλος της θεωρίας είναι να εξηγήει την εμπειρική πραγματικότητα. Βέβαια, ούτε οι παράμετροι της θεωρητικής ερμηνείας ούτε η εμπειρική πραγματικότητα είναι στιγμιαίες, δεν είναι δηλαδή φωτογραφικά στιγμιότυπα του παρόντος. Είναι, αντιθέτως, προϊόντα μιας ιστορικής διαδρομής που τις διαμόρφωσε σταδιακά. Με αυτή τη διαδρομή έχουν μια σχέση **«εξάρτησης πορείας» (path dependency)**. Η αντίληψή μου για τον ρόλο της θε-

---

1. Η αρχική μου πρόθεση ήταν να χρησιμοποιήσω τον όρο «επιστημονική πειθαρχία», αλλά τελικά με έπεισαν ότι οι όροι «επιστημονικό πεδίο» ή «επιστημονικός κλάδος» είναι ορθότεροι.

ωρίας δεν είναι αποκλειστική μου επινόηση. Διαβάζουμε, για παράδειγμα, ότι στο επιστημονικό πεδίο ο όρος «**θεωρία**» χρησιμοποιείται, εναλλακτικά, ως:²

- μια ευλογοφανής γενική αρχή·
- ένα σώμα αρχών για την εξήγηση ενός φαινομένου·
- μια θεμελιώδης πεποίθηση για το πώς λειτουργεί ο κόσμος·
- μια ερμηνεία της οργάνωσης ενός μέρους της ανθρώπινης συμπεριφοράς ή λειτουργίας, καθιστώντας δυνατή την πρόβλεψη της συμπεριφοράς αυτής στο μέλλον.

Ο Abend (2008), όταν αναφέρεται στο πεδίο της κοινωνιολογίας, διακρίνει διάφορες εξηγήσεις της έννοιας της θεωρίας, και θεωρώ ότι όλες συμβάλλουν στην ερμηνεία που δίνω:

- Θεωρία είναι μια ερμηνεία ενός συγκεκριμένου κοινωνικού φαινομένου.
- Ο κύριος στόχος μιας θεωρίας είναι να διατυπώσει άποψη για εμπειρικά φαινόμενα της κοινωνίας.
- Θεωρία είναι μια γενική πρόταση ή ένα σύστημα γενικών προτάσεων λογικά συνδεδεμένων μεταξύ τους που αναδεικνύουν μια σχέση μεταξύ δύο ή περισσότερων μεταβλητών.
- Θεωρία είναι μια κοσμοθεωρία, δηλαδή μια σφαιρική προοπτική μέσα από την οποία βλέπουμε, ερμηνεύουμε και αναπαριστούμε τον κόσμο (Abend, 2008: 177-179).

Σε παρόμοια γραμμή, οι Stewart, Harte και Sambrook (2011: 222) αποδέχονται ότι θεωρία είναι μια υπόθεση ή ένα σύστημα ιδεών που αποσκοπεί στην εξήγηση ενός αντικειμένου. Η θεωρία είναι μια ερμηνεία, μια αφήγηση του πώς και γιατί τα πράγματα έχουν ως έχουν. Στην αφήγηση αυτή υπάρχει μια σαφής πρόθεση να εξηγηθεί ένα φαινόμενο, όμως το αντικείμενο που ερμηνεύεται παραμένει ανεξάρτητο από τη θεωρία και τις αρχές της. Σχετική με την παρατήρηση αυτή είναι και η άποψη του Imre Lakatos, ο οποίος «διατύπωσε την άποψη ότι τα κριτήρια αποδοχής ή απόρριψης μιας θεωρίας δεν ανάγονται μονοσήμαντα στη λογική σχέση θεωρίας-εμπειρίας, αλλά σε μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο εμπειρικός χαρακτήρας συναρτάται άρρηκτα με την ικανότητά της [δηλαδή της θεωρίας] να αναπτύσσεται και να προοδεύει. Συνδύασε, δηλαδή, την ορθολογική ανασυγκρότηση της επιστημονικής έρευνας με την ιστορία της επιστήμης και την ορθολογικότητα με την έννοια της προόδου, η οποία και συνιστά κριτήριο επιλογής των θεωριών... και, αντιτιθέμενος στον σχετικισμό, προσπάθησε να καθιερώσει κάποια αντικειμενικά κριτήρια αξιολόγησης των επιστημονικών θεωριών» (Σκορδούλης, 2014: 139).

Είναι προφανές ότι η διατύπωση μιας θεωρίας συνδέεται με την απόκτηση, δοκιμάσια και προώθηση της γνώσης, ένα βαθύτατο φιλοσοφικό ζητούμενο που δεν είναι δυνατό να εξεταστεί αναλυτικά εδώ, για τον απλό λόγο ότι δεν έχω τις αναγκαίες γι' αυτό γνώσεις. Όπως εξηγεί ο Ayer (1969: 7), οι φιλόσοφοι διατυπώνουν θέσεις που εκτιμούν ότι είναι αληθινές και, στη συνέχεια, αναπτύσσουν επιχειρήματα για να στηρίξουν τις θεωρίες τους και να αντικρούσουν τις θεωρίες άλλων· τα επιχειρήματά τους όμως έχουν

2. Βλ. στο διαδίκτυο, (α) [ufl.edu / introduction to theory](http://ufl.edu/introduction-to-theory/), (β) INIP (kolecsyon-inip.org), (γ) https://www.researchgate.net/publication/201834276_The_Role_of_Theory_in_Research.

μια ιδιοτυπία. Η απόδειξη μιας φιλοσοφικής θέσης δεν είναι, αν και μπορεί σπάνια να είναι, όπως η απόδειξη μιας μαθηματικής εξίσωσης, δηλαδή δεν παίρνει έναν τυπικό μαθηματικό χαρακτήρα. Δεν είναι, επίσης, όπως η απόδειξη μιας περιγραφικής ανάλυσης. Η δοκιμασία των φιλοσοφικών θεωριών δεν στηρίζεται σε παρατήρηση. Οι φιλοσοφικές θεωρίες είναι ουδέτερες ως προς τα πραγματικά γεγονότα.

Χρήσιμο όμως είναι να θυμηθούμε, έστω και συνοπτικά, κάποιους εναλλακτικούς ορισμούς της φιλοσοφίας και της φιλοσοφικής θεωρίας.³

- Ένας ορισμός είναι ότι **φιλοσοφία** είναι η ορθολογική, αφηρημένη και μεθοδική εξέταση της πραγματικότητας ως συνόλου και των θεμελιωδών διαστάσεων της ανθρώπινης ύπαρξης και εμπειρίας.
- Ένας δεύτερος ορισμός είναι ότι φιλοσοφία είναι η χρήση της λογικής για την κατανόηση της φύσης του πραγματικού κόσμου και της ύπαρξης, η χρήση και η οριοθέτηση της γνώσης και η διατύπωση αρχών ηθικής.
- Ή, ακόμη, ότι είναι η συστηματική μελέτη γενικών και θεμελιωδών ζητημάτων, όπως η ύπαρξη, η λογική, η γνώση, οι αξίες, η σκέψη και η γλώσσα.

Άρα, μια φιλοσοφική θεωρία ή θέση είναι μια άποψη που επιχειρεί να ερμηνεύσει ή να εξηγήσει ένα συγκεκριμένο φιλοσοφικό πρόβλημα ή ένα δόγμα που ασπάζονται οι οπαδοί μιας συγκεκριμένης φιλοσοφίας.

Ο Shand (1994: viii-ix) προειδοποιεί ότι η φιλοσοφία θέτει ευρύτητα και θεμελιώδη ερωτήματα και θέτει προβλήματα που δεν γίνονται αντιληπτά ως τέτοια σε άλλα πεδία της ανθρώπινης σκέψης. Για τη φιλοσοφία, όλα τα ερωτήματα είναι θεμιτά. Χαρακτηριστικό της είναι η ελευθερία σκέψης και η ενασχόληση με αιώνια προβλήματα που προκύπτουν από τη ζωή και τη σκέψη. Ο Λαγόπουλος παραθέτει την ενδιαφέρουσα άποψη του στρουκτουραλιστή γλωσσολόγου Louis Trolle Hjelmslev, ο οποίος έχει γράψει ότι μια θεωρία πρέπει να βασίζεται μόνο στις υποθέσεις που είναι αναγκαίες για το αντικείμενό της και ότι η εφαρμογή της πρέπει να συμφωνεί με τα εμπειρικά δεδομένα. Ο φορμαλιστικός του προσανατολισμός φαίνεται από τη θέση του ότι αυτή είναι η απαίτηση του εμπειρισμού που ικανοποιείται από την «εμπειρική αρχή» και τους όρους που επιβάλλει η επιστημονική ταυτότητα, δηλαδή, κατά σειρά σημασίας, την εσωτερική συνέπεια και απουσία αντιφάσεων, την εξαντλητικότητα και πληρότητα και, τέλος, τη μέγιστη δυνατή απλότητα (Lagoroulos, 2010: 184).

Δεδομένης της τάσης της θεωρίας του σχεδιασμού του χώρου να δανειζεται αρχές των φυσικών επιστημών, ιδίως από τη βιολογία και την οικολογία, θεωρώ χρήσιμη την παράθεση δύο αποσπασμάτων από το έργο του Αθανασίου (2015: 17 και 46) που αφορούν τη βιολογία. «Για τους λογικούς θετικιστές», γράφει ο Αθανασίου,

το κριτήριο που οριοθετεί την επιστήμη από τη μεταφυσική είναι ο εμπειρικός της χαρακτήρας. Είναι το κριτήριο της επαληθευσιμότητας, επομένως, το οποίο ορίζει τότε μια πρόταση/απόφαση μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιστημονική και τότε ως μεταφυσική (και άρα μη έχουσα νόημα ως τέτοια). Κάθε πρόταση, επομένως, θα πρέ-

3. Πηγές μου είναι οι ιστοσελίδες της Encyclopaedia Britannica, του Cambridge Dictionary, της Wikipedia και vocabulary.com. Για την έννοια της θεωρίας στον θετικισμό (positivism), βλ. και Κεφάλαιο 5.

πει να μπορεί να επαληθευτεί μέσα από την εμπειρία και την άμεση παρατήρηση, προκειμένου να θεωρηθεί επιστημονική. Οι μεταφυσικές προτάσεις (όπως η θέση ότι υπάρχει ζωή μετά τον θάνατο) δεν είναι ούτε ψευδείς ούτε αληθείς, καθώς δεν είναι δυνατόν να επαληθευτούν μέσα από την εμπειρία. Έτσι, στερούνται κάθε νοήματος.

Και προσθέτει ότι

για συνήθως προσέγγιση για την κατανόηση ενός φαινομένου του φυσικού κόσμου είναι να το αναγάγει κανείς στα θεμελιώδη στοιχεία του, και, κατανοώντας το κάθε επιμέρους στοιχείο, να κάνει μια εκτίμηση της συνολικής διαδικασίας. Αυτή η προσέγγιση, που συχνά αναφέρεται ως *αναγωγισμός*, είναι χρήσιμη, ιδιαίτερα στις φυσικές επιστήμες, όπου, για παράδειγμα, η γνώση της συμπεριφοράς των μεμονωμένων ατόμων επιτρέπει την πρόβλεψη της δυναμικής ενός αντιδρώντος συστήματος. Ωστόσο, η ιεραρχική οργάνωση των βιολογικών συστημάτων καθιστά αδύνατη την κατανόηση όλων των πτυχών ακόμη και ενός οργανισμού από τη μελέτη των επιμέρους εξαρτημάτων του.

Οι προειδοποιήσεις αυτές πρέπει να μας καθιστούν ακόμη πιο προσεκτικούς όταν μεταφέρουμε θεωρίες των φυσικών επιστημών σε κοινωνικά συστήματα και στον σχεδιασμό του χώρου, όπου η άθροιση των επιμέρους στοιχείων σε σύνολα είναι συχνά ακόμη πιο παραπλανητική.

Σπεύδω λοιπόν να προσγειωθώ στο αντικείμενο αυτού του βιβλίου και να επισημάνω ότι για έναν θεωρητικό του σχεδιασμού του χώρου, όπως η Yvonne Rydén, η γνώση δεν είναι απλώς περιγραφική. Γνώση σημαίνει κατανόηση μιας κατάστασης, άρα και των δυναμικών σχέσεων που παράγουν την κατάσταση (Rydén, 2021: 6). Η θεωρία παίρνει έτσι τη μορφή ενός αφηγήματος για τον κόσμο και τις διαδικασίες σχεδιασμού. Είναι ένα σύνολο ιδεών που συγκροτούν ένα συνεκτικό σχήμα και προβαίνουν σε δηλώσεις για τον πραγματικό κόσμο στον οποίο αναφέρονται, εν προκειμένω του συστήματος σχεδιασμού. Οι ιδέες επιχειρούν να απεικονίσουν αυτόν τον κόσμο, είτε απλώς με ένα αφηγηματικό κείμενο είτε, ενδεχομένως, με συμπληρωματικά διαγράμματα και μαθηματικές σχέσεις, προκειμένου να γίνει πιο πειστική η αφήγηση. Το θεωρητικό πλαίσιο είναι απαραίτητο εφόδιο για τον ερευνητή ώστε να εστιάσει το ενδιαφέρον του στα κρίσιμα σημεία και να αξιολογήσει τα εμπειρικά του ευρήματα (στο ίδιο: 9-10).

Πρέπει εδώ να εξηγήσω ότι τα υφιστάμενα ρεύματα θεωριών του σχεδιασμού του χώρου (βλ. Κεφάλαιο 2) αντλούν κατά κανόνα την επιστημονική τους βάση από άλλες επιστήμες, θετικές ή κοινωνικές. Στηρίζονται σε θεωρίες φυσικών, βιολόγων, μαθηματικών, φιλοσόφων, κοινωνιολόγων, οικονομολόγων και πολιτικών επιστημόνων. Στο βιβλίο αυτό παρουσιάζω τις θεωρίες του σχεδιασμού του χώρου χωρίς να επιχειρώ να ανατρέξω στις θεωρίες που τις ενέπνευσαν, για τον απλό λόγο ότι αυτό είναι έξω από τις δυνατότητές μου. Παρ' όλα αυτά, κάνω δύο εξαιρέσεις, ελπίζω με τη δέουσα σεμνότητα, στην περίπτωση των θεωριών του σχεδιασμού που σχετίζονται στενά με τη φιλοσοφική σχολή του πραγματισμού, κάτι που θα δικαιολογήσω στην αρχή του Κεφαλαίου 10, όπως και στην περίπτωση της θεωρίας του επικοινωνιακού σχεδιασμού (Κεφάλαιο 7).

Για μένα, όμως, μένει ανοικτό το θέμα αν η θεωρία έχει ως πρόσθετο σκοπό να επηρεάσει ή να υπαγορεύσει το μέλλον. Υπάρχει η θέση ότι στόχος της θεωρίας είναι η πράξη και, άρα, η ερμηνεία και η κατανόηση της πραγματικότητας δεν είναι αυτοσκοπός· ο στόχος εί-

να η διαμόρφωση της πράξης. Η θεωρία μάς δίνει τη δυνατότητα να εξηγήσουμε αυτό που βλέπουμε και να φανταστούμε πώς θα αλλάξουμε τα πράγματα· είναι λοιπόν ένα εργαλείο για τη διαπίστωση προβλημάτων και για την κατάστρωση ενός σχεδίου, ως μέσου αλλαγής των συνθηκών του παρόντος. Μια τέτοια τοποθέτηση μας φέρνει πολύ κοντά στον σχεδιασμό, αν και δεν είναι απαραίτητο να συμφωνήσουν όλοι ότι αυτός είναι ο ρόλος της θεωρίας. Ούτε κι εγώ προσωπικά συμφωνώ ότι σκοπός της θεωρίας είναι η «κατάστρωση ενός σχεδίου». Ότι όμως ο σχεδιασμός έχει ανάγκη θεωρίας είναι αναμφίβολο. Εδώ υπάρχει μαγζί που λέγεται *Coffee Theory* (!), και δεν θα έχει θεωρία ο **σχεδιασμός του χώρου**;

Το πεδίο της θεωρίας του σχεδιασμού επισκοπεί, μέχρι βέβαια τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ο John Friedmann (1987: 19-48), ο οποίος αντιδιαστέλλει την ορθολογικότητα της αγοράς από την κοινωνική ορθολογικότητα. Η πρώτη θεμελιώνεται, κατ' αυτόν, σε έναν σχεδόν μεταφυσικό «κτητικό ατομικισμό», όπου το άτομο προηγείται της κοινωνίας. Κατά τη δεύτερη συμβαίνει το αντίστροφο, δηλαδή προηγούνται οι κοινωνικοί σχηματισμοί και η ταυτότητα του ατόμου στηρίζεται στην ιδιότητα του μέλους μιας κοινωνικής ομάδας. Αυτή η διαφοροποίηση προσδιορίζει και τον ρόλο του σχεδιασμού που αναπτύσσεται στον **δημόσιο χώρο (public domain)**. Ο σχεδιασμός στηρίζεται μεν σε επιστημονική και τεχνική γνώση, αλλά λαμβάνει χώρα σε ένα περιβάλλον γεμάτο αναταράξεις και έχει απόλυτη ανάγκη κατοχύρωσης από ανοικτό διάλογο. Είναι πλέον μια κοινωνική και πολιτική διαδικασία στην οποία συμμετέχει ένα ευρύ φάσμα δρώντων. Περισσότερα για τον ρόλο της θεωρίας θα αναφερθούν και στο Κεφάλαιο 2, όπου παραθέτω τα πολύ χρήσιμα σχόλια του Alexander (2022), καθώς και των Nourian, Alipour και Ache (2021), που αποτελούν απαραίτητο συμπλήρωμα των όσων εξέθεσα παραπάνω.

1.2 Προσωπικές θέσεις από το μακρινό παρελθόν για τη θεωρία του σχεδιασμού του χώρου

Η θεωρία του σχεδιασμού του χώρου ήταν ανέκαθεν για μένα ένα ζητούμενο καίριας σημασίας, που με προβλημάτιζε εδώ και μισό αιώνα. Είχα από τότε διερωτηθεί αν μια τέτοια θεωρία θα ενίσχυε το κύρος του σχεδιασμού και θα έδινε μια ερμηνεία της εμπειρικής πραγματικότητας της πολεοδομίας. Σε ένα άρθρο μου του 1971, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Οικονομικός Ταχυδρόμος* (Βασενκόβεν, 1971), παρουσίασα τις απόψεις μου, που διατηρούν, τουλάχιστον κατά τη γνώμη μου, την επικαιρότητά τους. Το παραθέτω για να καταδείξω όχι μόνο τη διαχρονικότητα των απόψεών μου, αλλά και την ανάγκη διατύπωσης θεωρίας προσαρμοσμένης στις ελληνικές συνθήκες, κάτι που βέβαια επιχείρησα πρόσφατα σε δύο βιβλία μου (Βασενκόβεν, 2022· Wassenhoven, 2022), από τα οποία θα αντλήσω υλικό και για την παρούσα μου συγγραφή. Είναι προφανές ότι το άρθρο του 1971 πρέπει να επαναξιολογηθεί με βάση τα σημερινά δεδομένα. Το θέτω όμως στην κρίση του αναγνώστη.⁴

4. Σε σχέση με την αρχική του δημοσίευση, σε κάποια σημεία το άρθρο έχει συντομευτεί, αναδιατυπωθεί και προσαρμοστεί γλωσσικά. Έχουν επίσης προστεθεί κάποιες λέξεις που, από αβλεψία του τυ-

Βασενχόβεν, Λ. (1971). Πολεοδομία: Ανάγκη ολοκληρωμένης θεωρίας. *Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 11 Νοεμβρίου, 14-16.

Ο εκφυλισμός της θεωρίας⁵

Η πολεοδομία –ή, προτιμότερα, ο φυσικός σχεδιασμός– τείνει όλο και περισσότερο να κατατάσσεται μεταξύ των κοινωνικών επιστημών. Αυτό γεννά πολλά ερωτηματικά και πιθανόν δεν επιδοκιμάζεται απ' όλους. Κατ' αρχάς, η εμφάνιση αυτής της «επιστήμης» δεν ακολούθησε τη διαδικασία άλλων κοινωνικών επιστημών. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο ότι είναι ακόμη αβέβαιο αν η πολεοδομία είναι επιστήμη. Πολλοί το θεωρούν αυτό συζητήσιμο και για άλλες κοινωνικές επιστήμες. Δεν οφείλεται επίσης στην έλλειψη αυτονομίας, με την έννοια της απόλυτης αυτάρκειας σε έννοιες, μεθόδους, τεχνικές κ.λπ. Το ίδιο μπορεί να συμβαίνει και αλλού.

Την ιδιότητα στην εμφάνιση της πολεοδομίας, όπως την εννοούμε σήμερα, πρέπει να την αναζητήσουμε μάλλον στην αντίληψη που κληρονομήσαμε από το παρελθόν. Πολεοδομία λοιπόν έτεινε να σημαίνει έναν τρόπο προσχεδιασμένης δράσης: ήταν μια στάση απέναντι στα πράγματα, στάση των ατόμων ή συνθηθέστερα της ευρύτερης κοινότητας, που ενσωμάτωνε μια πρόβλεψη και μια τακτική. Ήταν ακόμη η άμυνα (θα μπορούσαμε ίσως να πούμε η αντεπίθεση) της ανθρώπινης κοινότητας στην προσπάθειά της να κυριαρχήσει στα ανερχόμενα προβλήματα, ξεπερνώντας παράλληλα τις αντιξοότητες που είχε ήδη συναντήσει. Η πολεοδομία ήταν λοιπόν μάλλον ένας τρόπος ζωής ή καλύτερα επιβίωσης, δεν ήταν επιστήμη. Από την άλλη πλευρά, εφόσον περιοριζόμαστε στον φυσικό σχεδιασμό (physical planning), δηλαδή στον σχεδιασμό του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, αυτό που έφτασε ως εμάς δεν ήταν πάλι επιστήμη. Ήταν τέχνη. Είχε αναμφίβολα τη μορφή μιας διαδικασίας δράσης, αλλά πολύ συχνά, αν και όχι πάντοτε, δεν ήταν παρά μια πράξη καλλιτεχνικής δημιουργίας, καμιά φορά χωρίς ούτε καν ωφελιμιστικούς σκοπούς, αν βέβαια δεχτούμε προς στιγμήν ότι το γόητρο της εξουσίας και η δημιουργία εντυπώσεων, ως στόχοι, δεν περικλείουν ωφελιμιστικούς σκοπούς.⁶

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο όρος «θεωρία» κατέληξε να έχει, στο πλαίσιο της πολεοδομικής παιδείας, όχι την έννοια που τον χαρακτηρίζει στον χώρο της επιστημονικής σκέψης, αλλά μάλλον έναν περιγραφικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, δεν είναι συνθήως ένα «σώμα γνώσης», προορισμένο να εξηγήσει μια κατηγορία φαινομένων με βάση έναν αριθμό παραδοχών ή να προβλέψει άλλα, χάρη στη δυνατότητα διατύπωσης υποθέσεων. Είναι μάλλον μια επισήμανση προβλημάτων και μια διαλογική εμπειρι-

πογράφου, είχαν παραληφθεί κατά τη δημοσίευση. Προστέθηκαν ακόμη οι βιβλιογραφικές πηγές που δεν υπήρχαν στο πρωτότυπο και διευκρινιστικές υποσημειώσεις. Το άρθρο αναφέρεται στην πολεοδομία, λόγω της τότε συγκυρίας και της εμβρυϊκής κατάστασης στην οποία εκείνη την εποχή βρισκόταν η χωροταξία, αλλά η λογική του εμπνέεται από τον σχεδιασμό του χώρου γενικότερα. Δόθηκε ακόμη προσοχή να μη θιγούν και αμφισβητηθούν καθόλα σεβαστές δημοσιεύσεις και απόψεις που είχαν συμβάλει πολύ στο να αποκτήσει κύρος η πολεοδομική δραστηριότητα στην Ελλάδα. Υπενθυμίζεται τέλος ότι η δημοσίευση έγινε σε χρόνια στρατιωτικής δικτατορίας και περιορισμών λογοκρισίας.

5. Ο τίτλος αυτής της ενότητας δεν υπήρχε στο πρωτότυπο.

6. Θα πρέπει βέβαια να εξαιρέσουμε την ειδική περίπτωση, αλλά μεγάλης ιστορικής σημασίας, της στρατιωτικής και αμυντικής πολεοδομίας.

4

Η κληρονομιά της θεωρίας των συστημάτων

Εισαγωγικό σημείωμα

Αν και η θεωρία των συστημάτων κατέχει μια εξέχουσα θέση στις επιστήμες της σύγχρονης ιστορίας και παράλληλα συνδέεται με ένα τεράστιο φάσμα θετικών και κοινωνικών επιστημών, δεν αποτελεί αυτή καθαυτήν μια θεωρία του σχεδιασμού του χώρου. Ο λόγος όμως για τον οποίο κρίθηκε απαραίτητο να περιληφθεί στο βιβλίο αυτό ως αυτοτελές κεφάλαιο είναι η επίδραση που είχε στο ρεύμα του ορθολογικού σχεδιασμού και, ήδη, στο ρεύμα που αποκάλεσα «κλιματικό», και το οποίο σχετίζεται με την οικολογία, τη βιώσιμη ανάπτυξη, την κλιματική αλλαγή και την ανθεκτικότητα. Στο κεφάλαιο αυτό αναπτύσσονται οι βασικές έννοιες των συστημάτων και της συστημικής προσέγγισης και σκέψης. Σχολιάζονται οι τομείς στους οποίους η συστημική λογική βρίσκει εφαρμογή, στον δημόσιο τομέα, στο κράτος, στην κοινωνία, στις ανθρώπινες οργανώσεις, στις επιχειρήσεις, στις πόλεις και περιφέρειες και, βέβαια, στον σχεδιασμό ως αυτόνομο σύστημα. Μεγάλο βάρος δίνεται στους μηχανισμούς και λειτουργίες των συστημάτων, από την επιβίωση, διατήρηση και αναπαραγωγή τους μέχρι τις αναδράσεις που εξασφαλίζουν τη σταθερότητα ή προκαλούν την ανατροπή τους. Αν και τα βασικά μαθήματα για τη λειτουργία των συστημάτων προέρχονται από τη βιολογία και την οικολογία, επισκοπούνται και κοινωνιολογικές θεωρητικές προσεγγίσεις που αφορούν την κοινωνική δράση, στηρίζονται όμως στη μεταφορά βιολογικών αναλογιών και προτύπων.

Λέξεις/Όροι-Κλειδιά

Θεωρία συστημάτων, κυβερνητική, κυκλώματα αναδράσεων, ανταλλαγές με περιβάλλον, κλειστά και ανοικτά συστήματα, ισορροπία, δομή συστημάτων, κυκλική οικονομία, οικοσυστημική σκέψη, ομοιόσταση, εντροπία, οικολογικό αποτύπωμα, αυτοποίηση, κοινωνικά συστήματα.

4.1 Η λογική της θεωρίας των συστημάτων

Κάθε συζήτηση για τη **θεωρία των συστημάτων** είναι για μένα μια επιστροφή στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Ήταν η εποχή κατά την οποία ήρθα σε επαφή, ερασιτεχνική βέβαια, όχι μόνο με τους πατέρες της θεωρίας των συστημάτων και της κυβερνητικής, Karl Ludwig von Bertalanffy και Norbert Wiener αντίστοιχα, αλλά

και με το έργο του Αγγλο-Ούγγρου ιστορικού των επιστημών και λογοτέχνη Arthur Koestler, ειδικότερα με την τριλογία του «Οι Υπνοβάτες», «Η Πράξη της Δημιουργίας» και «Το Φάντασμα στη Μηχανή».¹ Στο τρίτο μέρος της τριλογίας, που πρωτοκυκλοφόρησε το 1967 (Koestler, 1971), δίνει μια πανοραμική, αλλά και πολύ αναλυτική, εικόνα της θεωρίας των συστημάτων, την οποία μεταφέρει από τα οργανικά στα κοινωνικά συστήματα, εισάγοντας την, ελληνικής ρίζας, έννοια του *holon* (στο ίδιο: 62 και 383) και αναπτύσσοντας τις σκέψεις του για το «φάντασμα» (ίσως καλύτερα, «πνεύμα») στη μηχανή (στο ίδιο: 229), δηλαδή, τη λειτουργία του ανθρώπινου μυαλού σε σχέση με τη λειτουργία του οργανισμού του. Δανείστηκε τον όρο από έναν φιλόσοφο οπαδό του μπικεβιορισμού (*behaviourism*), δηλαδή συμπεριφορισμού,² ο οποίος, με ειρωνική διάθεση, είχε περιγράψει τις νοητικές διαδικασίες ως το φάντασμα μέσα στη μηχανή ή σαν το άλογο μέσα στη λοκομοτιβία, θεωρώντας περίπου τη σκέψη σαν αρρώστια (στο ίδιο: 234).

Φαίνεται ίσως παράδοξο να γυρίζει κανείς πίσω σε ένα θεωρητικό οικοδόμημα που εξέθρεψε θεωρίες του σχεδιασμού, συγκεκριμένα του **ορθολογικού μοντέλου**, που για πολλούς έχουν μόνο ιστορικό ενδιαφέρον. Είναι όμως σωστή μια τέτοια, θα έλεγα περιφροντική, τοποθέτηση; Δεν είναι μόνο ότι, στην εποχή της κινητοποίησης των εθνικών κυβερνήσεων και των διεθνών οργανισμών για την κλιματική αλλαγή, έχει προκληθεί ένα τεράστιο ενδιαφέρον για τα οικοσυστήματα και για την υιοθέτηση μιας οικολογικής προσέγγισης στα συστήματα των πόλεων και περιφερειών. Είναι και το γεγονός ότι η θεωρία των συστημάτων βρίσκεται πίσω από μεθόδους και τεχνικές σχεδιασμού που και σήμερα ακόμη διατηρούν τη σημασία τους. Είναι επίσης το ότι κανείς δεν μπορεί πλέον να αρνηθεί τις διασυνδέσεις και στενές επαφές ανάμεσα στα υπο-συστήματα ενός αστικού συστήματος, π.χ., ανάμεσα σε γειτονιές ή πυρήνες οικονομικής δραστηριότητας, ή, ακόμη, ανάμεσα στα αστικά κέντρα και την περι-αστική ή αγροτική τους ενδοχώρα. Όλοι ασχολούνται με τους διαύλους (μεταφορών και πληροφορίας) που συνδέουν τα υπο-συστήματα. Όλοι προβληματίζονται στην εποχή της παγκοσμιοποίησης για την επιρροή που ασκεί ένα ευρύτερο γεωπολιτικό σύστημα σε ένα εθνικό, περιφερειακό ή αστικό γεωγραφικό χώρο και διερωτώνται ποιες είναι οι διαδρομές μέσα από τις οποίες υλοποιείται η επιρροή. Οι διαδρομές διάδοσης γνώσης και καινοτομίας, εμπορίου, μεταφοράς κεφαλαίων, επενδύσεων, οικονομικών ανταλλαγών, μετανάστευσης ή και άλλες ακόμη; Όλοι γνωρίζουν πια ότι η πόλη, το αστικό σύστημα, συμπεριφέρεται σαν τυπικό **οικοσύστημα** που δέχεται εισροές (π.χ. ενεργειακές) και αποβάλλει εκροές, όπως αποβλήτων, ρύπων και αερίων θερμοκηπίου, που επηρεάζουν άμεσα τα γειτονικά οικοσυστήματα. Πρόκειται για εισροές και εκροές που εξασφαλίζουν τη σταθερότητά του, αλλά και επιβαρύνουν γειτονικά οικοσυστήματα, ή και πολύ μακρινά, όπως στην ακραία

1. *The Sleepwalkers*, *The Act of Creation* και *The Ghost in the Machine*. Κυκλοφορούν όλα και στα ελληνικά. Ο Κέστλερ, ο οποίος πίστευε στην ευθανασία, αυτοκτόνησε με τη γυναίκα του σε ηλικία 78 ετών.

2. Θεμελιώδες αξίωμα της θεωρίας του **συμπεριφορισμού** (*behaviourism*) είναι ότι η μάθηση και η απόκτηση της γνώσης είναι αποτέλεσμα συνεξαρτήσεων ανάμεσα στα ερεθίσματα που δέχεται το άτομο από το περιβάλλον του και τις αντιδράσεις του στα ερεθίσματα αυτά. Δηλαδή, η συμπεριφορά του ατόμου ελέγχεται και διαμορφώνεται από περιβαλλοντικούς παράγοντες (*cognoscoteam.gr*).

περίπτωση απόρριψης τοξικών αποβλήτων στα θαλάσσια ύδατα χωρών του «υπανάπτυκτου» κόσμου. Πώς να μην ισχυριστώ λοιπόν ότι η θεωρία των συστημάτων επανήλθε θριαμβευτικά στα ενδιαφέροντα των πολεοδόμων και χωροτακτών;

Ο λόγος για τον οποίο θεώρησα σκόπιμο να περιλάβω στο βιβλίο ένα κεφάλαιο για τη θεωρία των συστημάτων,³ και ιδίως για τα **ανοικτά συστήματα**, δεν είναι μόνο για να ρίξω φως σε ιδέες δανεισμένες από τη φυσική και τη βιολογία που επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις θεωρίες του ορθολογικού σχεδιασμού· είναι επίσης για να ανακαλέσουμε στη μνήμη μας την επίδραση της θεωρίας των συστημάτων στη **μελλοντολογική έρευνα** (*futures research* ή, στα γαλλικά, *prospective*) και στις μακροπρόθεσμες προβλέψεις (*long-range forecasting*) (Gabor, 1969· Jantsch, 1969a, 1969b·). Αυτή η επίδραση συνδέεται και με την τεχνική κατάστρωσης εναλλακτικών σεναρίων για το μέλλον, που έχει καθιερωθεί στις μελέτες σχεδιασμού του χώρου. Πάνω απ' όλα, όμως, το ενδιαφέρον μου για τη θεωρία των συστημάτων οφείλεται στην επάνοδό της μέσω μιας περιβαλλοντικής-οικολογικής σύλληψης του σχεδιασμού και της θεωρίας του, ύστερα από μια μακρά περίοδο περιπλάνησης σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Στα χρόνια της εμφάνισης του **ορθολογικού-συστημικού μοντέλου** του σχεδιασμού, δάνεια από τις φυσικές επιστήμες, όπως η έννοια της «εντροπίας» (*entropy*), ήταν συχνά, διότι οι πόλεις και περιφέρειες αντιμετωπιζόνταν ως ανοικτά συστήματα (Wilson, 1970). Στη φυσική, η εντροπία είναι ένα μέγεθος που εκφράζει την ενεργειακή ανισορροπία ενός συστήματος, την αταξία ή τυχαioτητα ενός οργανισμού, καθώς το σύστημα τείνει να μετακινείται από μια λιγότερο προς μια περισσότερη πιθανή κατάσταση αποδιοργάνωσης και, τελικά, κατάλυσής του (Chadwick, 1971: 54). Εισροές σε ένα ανοικτό σύστημα από το περιβάλλον του (ενέργεια, υλικά, πληροφορίες κάθε είδους) του επιτρέπουν να αναστείλει τη διαδικασία της εντροπίας και να επιβιώσει. Μια αύξηση της εντροπίας συνεπάγεται απώλεια εισροών και, εντέλει, κατάρρευση του συστήματος.⁴

Η ταύτιση του **συστήματος της πόλης** με έναν ζωντανό οργανισμό μπορεί να θεωρηθεί από κάποιους υπερβολική, αλλά παραμένει το γεγονός ότι το εννοιολογικό πλαίσιο της ανάλυσης των συστημάτων είχε μεγάλη επίδραση στον σχεδιασμό του χώρου (Batty & Hutchinson, eds, 1983). Η πόλη άρχισε σιγά σιγά να αντιμετωπίζεται ως σύστημα. Κατά τον Blumberg (1972: 296), αποτελείται από τέσσερα αλληλοτροφοδοτούμενα υποσυστήματα, δηλαδή

- τις φυσικές δομές όπου οι άνθρωποι ζουν και εργάζονται,
- τα λειτουργικά στοιχεία (κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον),

3. Στη θεωρία των συστημάτων επανέρχομαι και στο Κεφάλαιο 9.

4. Απολαυστικό είναι ένα απόσπασμα από διήγημα του Isaac Asimov, διάσημου συγγραφέα επιστημονικής φαντασίας και καθηγητή Βιοχημείας: «Τι είναι η Εντροπία, μπαμπά; πετάχτηκε η Τζεροντέτα Β. Εντροπία, γλυκειά μου μικρούλα, είναι μια λέξη που σημαίνει την ποσότητα με την οποία καταναλώνεται το Σύμπαν. Το κάθε τι ξοδεύεται και τελειώνει όπως και το μικρό σου ρομπότ, θυμάσαι; Ναι αλλά δεν μπορεί κανείς να αλλάξει την μπαταρία όπως στο ρομπότ μου; Μα τα άστρα είναι οι μπαταρίες μας, μικρή μου. Όταν τελειώσουν αυτά, δεν υπάρχουν άλλες μπαταρίες. Η Τζεροντέτα Α έβαλε τις φωνές, μην τ' αφήσεις, μπαμπά. Μην αφήσεις τ' άστρα να πεθάνουν» (Ασίμωφ, 1976). Οφείλω την επισήμανση αυτού του διηγήματος στον Αλέξη Χριστόπουλο.

- το σύστημα μεταφορών και
- τις υποδομές (ενέργειας, ύδρευσης, αποχέτευσης, περίθαλψης).

Γράφοντας στα τέλη της δεκαετίας του 1960, ο McLoughlin (1969: 81) υπογραμμίζει ότι μέσα σε λίγα χρόνια η αντίληψη ότι η πόλη είναι ένα σύστημα που απλώς λειτουργεί σαν μηχανή έδωσε τη θέση της σε μια αντίληψη ότι η πόλη είναι ένα σύστημα που εξελίσσεται. Η προσέγγιση της πόλης μέσω αυτής της αντίληψης επηρεάζει βαθύτατα τη σκέψη και πράξη του σχεδιασμού. Και δεν είναι μόνο η πόλη ή μια οποιαδήποτε χωρική ενότητα που αποτελεί σύστημα. Είναι και το ίδιο το σύστημα του σχεδιασμού, ο οποίος, όπως την ίδια εποχή τον όρισε ο Chadwick (1971: 63), δεν είναι παρά ένα «εννοιολογικό γενικό σύστημα».⁵ Αν επιδιώκουμε, κατά τον ίδιο, να φτάσει ο πραγματικός κόσμος σε ένα optimum, πρέπει το ίδιο να πετύχουμε πρώτα γι' αυτό το εννοιολογικό σύστημα. Είναι αυτοί οι παραλληλισμοί πόλης και ζωντανού ανοικτού συστήματος ή σχεδιασμού και γενικού συστήματος ξεπερασμένοι στα χρόνια μας; Στις συνθήκες αφύπνισής μας στις συνέπειες της Ανθρωποκαίνου εποχής και της κλιματικής αλλαγής και βαθμιαίας εξοικείωσής μας στα διδάγματα της **οικοσυστημικής προσέγγισης** (*eco-system approach*), δεν φαίνονται καθόλου ξεπερασμένοι. Γι' αυτό και θα έχω να πω περισσότερα για την οικοσυστημική προσέγγιση στο τέλος του κεφαλαίου. Ας σημειώσουμε ότι το οικοσύστημα είναι μια διακριτή ενότητα που αποτελείται από ζώντα και μη ζώντα μέρη που αλληλεπιδρούν για να σχηματίσουν ένα σταθερό σύστημα. Καίριας σημασίας σε ένα οικοσύστημα είναι οι ροές ενέργειας, που εξασφαλίζονται από διατροφικές αλυσίδες και διατροφικά δίκτυα, και η ανακύκλωση θρεπτικών ουσιών (Allaby, 1994: 132).

Η αποδοχή μιας χωρικής ενότητας ως ζωντανού, έμψυχου ανοικτού συστήματος έχει τεράστιες θεωρητικές συνέπειες, διότι στην οργανική ανάπτυξη και εξέλιξη η μετάβαση σε ένα καθεστώς αυξημένης τάξης και διαφοροποίησης γίνεται πιθανότερη (Von Bertalanffy, 1969: 79). Τα ζωντανά συστήματα που διατηρούνται σε ένα **σταθερό καθεστώς** (*steady state*) για να αποφύγουν την αύξηση της εντροπίας μπορούν ενδεχομένως να μετεξελιχθούν σε καθεστώς αυξημένης τάξης και οργάνωσης (Kast & Rosenzweig, 1972: 21). Σε ανοικτά συστήματα, όπως ένας φυσικός σχηματισμός αλλά και μια πόλη, στον βαθμό στον οποίο φτάνουν σε σταθερό καθεστώς, αυτό είναι ανεξάρτητο από τις αρχικές συνθήκες· θεωρείται τελικό ένα καθεστώς που οι ειδικοί ονομάζουν *equifinal*. Η **equifinality** είναι μια ιδιότητα τελείωσης (Von Bertalanffy, 1969: 76-77· βλ. και Von Bertalanffy, 1973). Η θεωρία της *equifinality*, στην περίπτωση γεωμορφολογικών σχηματισμών, δέχεται ότι παρόμοιοι σχηματισμοί ενδέχεται να έχουν προκύψει από διαφορετικές διαδικασίες (Allaby, 1994: 141). Το ανοικτό σύστημα, μέσα από τα όριά του με το περιβάλλον και τις επιφάνειες διεπαφής με γειτονικά συστήματα, δέχεται **θετικές αναδράσεις** (*positive feedbacks*) που μεγιστοποιούν τις αποκλίσεις και εντέλει το οδηγούν σε κατάρρευση ή **αρνητικές αναδράσεις** (*negative feedbacks*) που εντοπίζουν τις αποκλίσεις και οδηγούν σε διορθωτικές δράσεις.

5. Το βιβλίο του Chadwick είναι πιο αναλυτικό και τεκμηριωμένο από εκείνο του McLoughlin. Όμως, κατά την παρατήρηση ενός συναδέλφου τους της εποχής εκείνης, του Derek Diamond, ο δεύτερος κατάφερε να το εκδώσει πιο γρήγορα από τον πρώτο και να κερδίσει τις εντυπώσεις.

Σε φυσικά συστήματα, οι αρνητικές αναδράσεις, που καλούνται και ομοιοστατικές (*homeostatic*), αναχαιτίζουν τις μεταβολές και λειτουργούν ως αυτο-ρυθμιστικοί μηχανισμοί **ομοιόστασης** (*homeostasis*) (White *et al.*, 1992: 13). Εντούτοις, τα φυσικά συστήματα συχνά παρουσιάζουν μεταβολές και εξελίσσονται. Στην περίπτωση αυτή παίζουν βασικό ρόλο οι αναδράσεις που εντείνουν τις αλλαγές, μόνο που αυτή τη φορά ονομάζονται θετικές και διευρύνουν τις αποκλίσεις (στο ίδιο: 14). Ακόμη και αν διατηρούμε αμφιβολίες για την κατά γράμμα μεταφορά αυτών των εννοιών στα συστήματα που ρυθμίζει ο σχεδιασμός του χώρου, πώς είναι δυνατό να αγνοήσουμε παρόμοιες αναλογίες όταν έχουμε πλέον την εμπειρία του **οικολογικού αποτυπώματος** (*ecological footprint*) της ανθρώπινης δραστηριότητας και της πραγματικότητας των **θερμικών νησίδων** (*heat islands*) (στο ίδιο: 571) πάνω από τα αστικά συγκροτήματα; Αναγκαζόμαστε να γυρίσουμε στη θεωρία των συστημάτων και στην επιρροή της στον ορθολογικό σχεδιασμό, διότι είναι σε αυτήν που οφείλουμε την ανάλυση των χωρικών ενοτήτων ως μετασχηματιστικών συστημάτων που διαμορφώνουν τις εισροές και εκροές στις οποίες αναφέρθηκα νωρίτερα.

4.2 Η σταθερή αξία της συστημικής σκέψης

Η κλασική **General Systems Theory** των βιολόγων και μαθηματικών άφησε μια παρακαταθήκη στη **συστημική σκέψη** (*systems thinking*) που μας συνοδεύει και σήμερα, όπως μας την αναλύει η Zoe McKey (2019), σε μια εκλαϊκευμένη, αλλά πολύ διαφωτιστική, ανάλυση, στην οποία θα επανέλθω και αργότερα.⁶ Η «συστημική σκέψη», μας εξηγεί, είναι ένα νέο επιστημονικό πεδίο που υπερβαίνει τη συνηθισμένη ανάλυση αιτίου και αποτελέσματος και αλλάζει ριζικά τη στάση μας απέναντι σε σύνθετα, αλλά και καθημερινά, φαινόμενα. Σχεδόν όλα όσα συναντούμε γύρω μας αποτελούν συστήματα, όπως ένα δέντρο στον κήπο μας, μια μικρή λίμνη στο τοπικό πάρκο ή το δίκτυο των γνωριμιών μας. Μέσα στο ίδιο μας το σώμα, κλασικό παράδειγμα συστήματος είναι το νευρικό σύστημα, του οποίου συστατικά είναι ο εγκέφαλος, ο νωτιαίος μυελός, οι νευρικές ίνες, οι σκελετικοί μύες, καθώς και εσωτερικά όργανα, που συνδέονται με χημικές αντιδράσεις και σήματα που ενεργοποιεί ο εγκέφαλος (στο ίδιο: 54). Όλα αυτά τα συστήματα είναι μέρη ευρύτερων συστημάτων, κάτι σαν τις γνωστές ρωσικές κούκλες (στο ίδιο: 15 και 235-236). Η συστημική σκέψη αποδέχεται ότι αυτά τα συστήματα έχουν μια δυναμική που υπόκειται σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως οι μηχανισμοί **ανάδρασης** (*feedback*), χρονικές υστερήσεις και ετεροχρονισμούς. Η δυναμική αυτή έρχεται σε αντίθεση με τις προσωπικές μας ενστικτώδεις εκτιμήσεις και τη διαίσθησή μας και, κατά συνέπεια, δεν μπορεί να συλληφθεί και να ερμηνευθεί με απλή, συμβατική, αναγωγική (*reductionist*) και απλουστευτική σκέψη, η οποία στοχεύει στο να λύσει καθημερινά γραμμικά προβλήματα. Τι γίνεται όμως με μη γραμμικά προβλήματα που ξεφεύγουν από μια απλή ανάλυση αιτίου και αποτελέσματος;

6. Για τις εξελίξεις στον χώρο των φυσικών επιστημών, της έννοιας των φυσικών συστημάτων και της χαοτικής συμπεριφοράς τους, βλ. Gleick (1998) στο Κεφάλαιο 9.